

Poznat poznání

Obr. 1 *Korunování trním*, Hieronymus Bosch, Museo del Prado, Madrid.

Velké pokušení

Na obrázku 1 obdivujeme malbu *Korunování trním* od mistra z města 's-Hertogenbosch, malíře známějšího pod jménem Hieronymus Bosch. Netradiční zobrazení korunovace trny znázorňuje výjev téměř v jedné jediné ploše, s velkými hlavami postav. A spíše než na jednu pašijovou epizodu obraz poukazuje na univerzální smysl dábelského v kontrastu s královstvím nebeským. Kristus uprostřed scény vyjadřuje nezměrnou trpělivost a smíření. Naopak jeho trýznitelé nejsou vyobrazeni jako na tolika jiných dobových zpodobněních a ostatně i na obrazech Hieronyma Bosche samého, tedy jako nadpozemské postavy, jež se vůči Kristovi přímo dopouštějí násilí, rvouce mu vlasy a zraňující tělo. Kristovi kati se tu objevují jako čtyři lidské typy, které ve středověkém chápání ztělesňovaly celkové vidění lidstva. Každý z nich je i ve srovnání s všeobsáhlostí a trpělivostí Kristova výrazu mocným pokušením. Jsou to čtyři tváře odcizení a ztráty vnitřní vyrovnanosti.

Při pohledu na tato pokušení je toho mnoho k přemítání a k zamýšlení. Pro nás, kdo začínáme dlouhou pouť touto knihou, je však zvlášť důležitá postava dole vpravo. Drží Ježíše za roucho. Stahuje ho k zemi. Brání mu, omezuje jeho svobodu a snaží se upoutat Ježíšův pohled. Tato postava jako by mu říkala: „Poslouchej, já přece vím, co říkám...“ Je to pokušení *jistoty*.

Máme tendenci žít ve světě jistoty, ve světě nesporné percepční pevnosti, v němž je naše přesvědčení důkazem toho, že věci jsou a dějí se toliko tak, jak je vidíme, a že to, co je pro nás pravda, nemůže mít jinou alternativu. Je to náš každodenní stav, povaha naší kultury, náš běžný způsob být lidmi.

Ale celou tuto knihu lze chápat jako pobídnutí k tomu, abychom zanechali svého zvyku upadat v pokušení jistoty. Je to nutné hned ze dvou důvodů. Na jedné straně proto, že pokud čtenář neodloží své jistoty, nebudeme tu moci sdělit nic, co by se mohlo do jeho zkušenosti vtělit jako skutečné porozumění jevu poznání. A na straně druhé proto, že tato kniha hodlá zevrubným studiem fenoménu poznání a našeho jednání, které z něj vyplývá, ukázat, že každá kognitivní zkušenost se poznávajícího dotýká osobně, jelikož tkví v jeho biologické struktuře. V ní je každá na jistotách založená zkušenost projevem naší individuální slepoty ke kognitivním aktům druhých; je to samota, jejíž hranice – jak uvidíme později – lze překročit jedině ve světě, který vytváříme spolu s druhými.

Překvapení oka

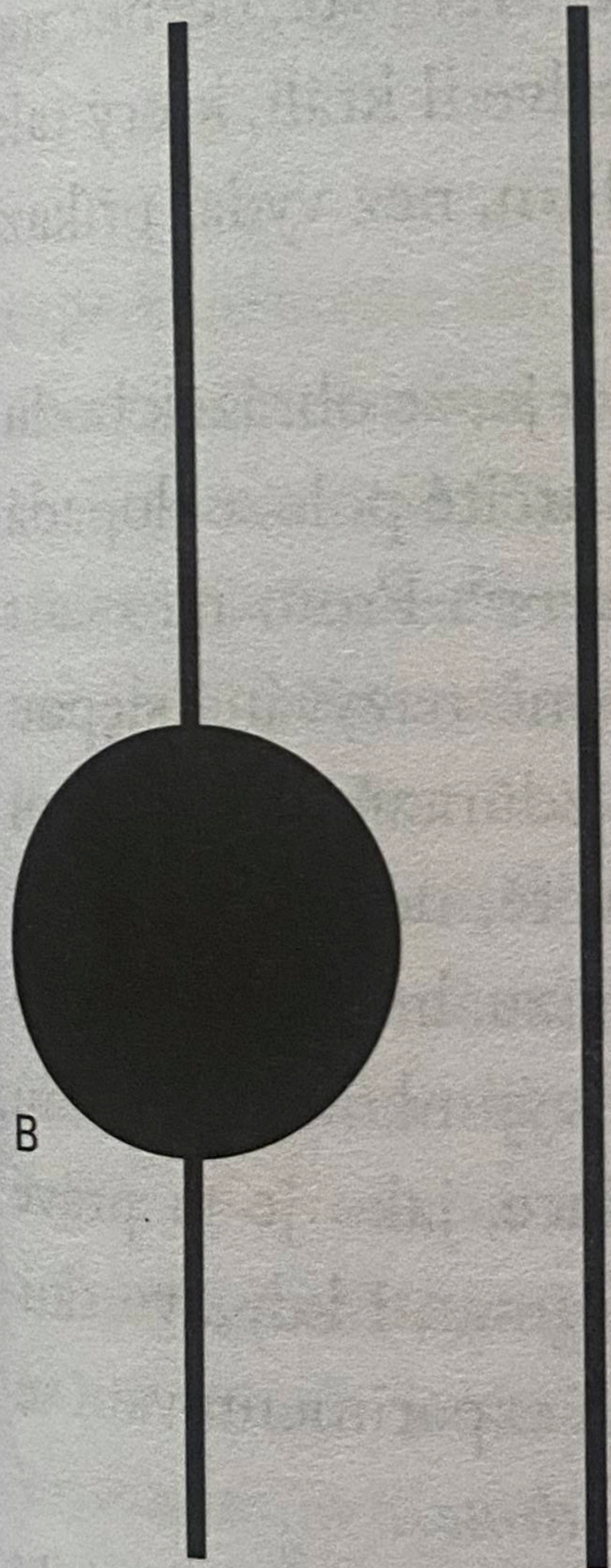
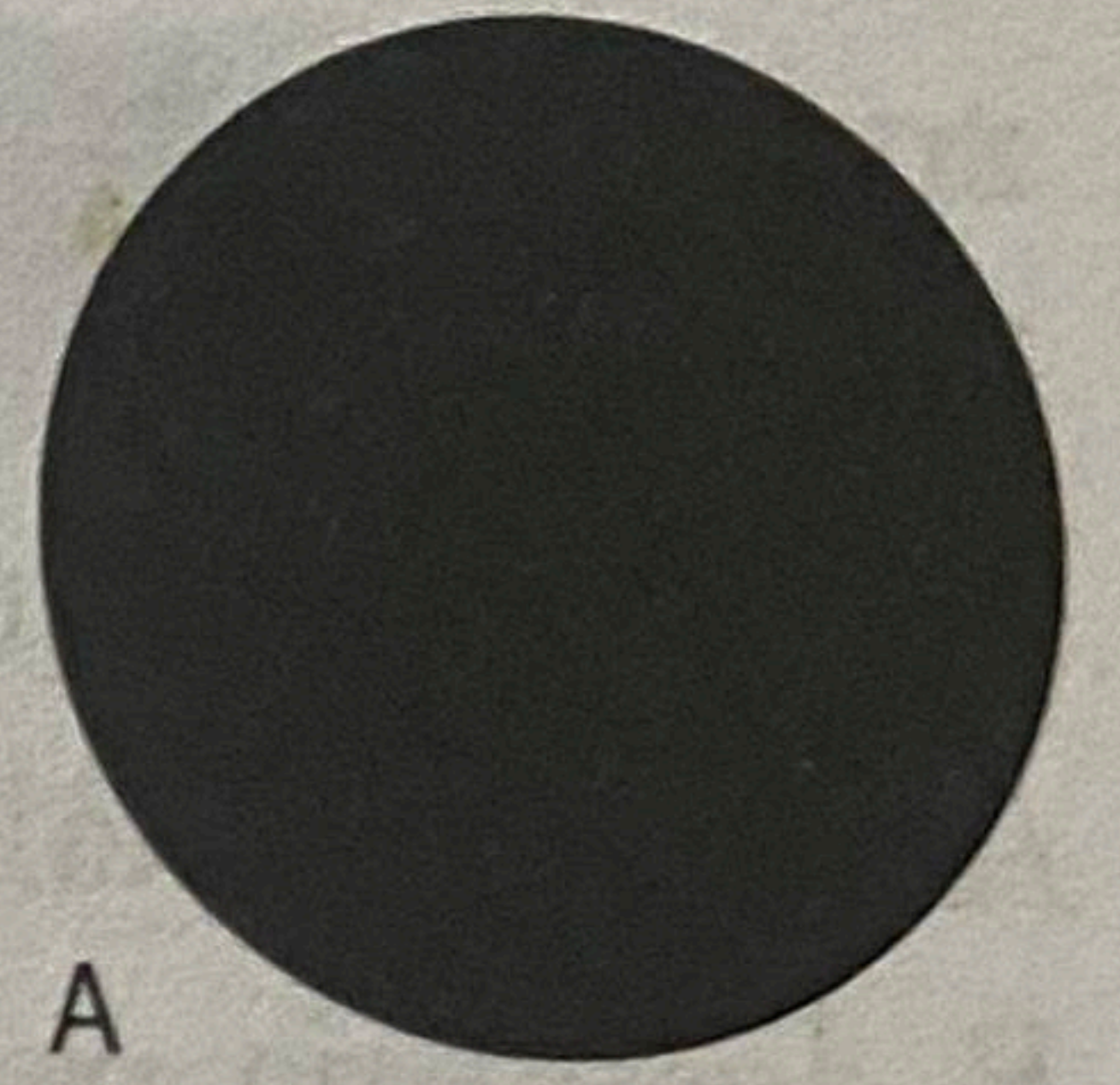
Ničemu z toho, o čem budeme psát, čtenář neporozumí opravdu do důsledku, pokud nebude cítit, že je přímo osloven a že má s tím, co zde budeme tvrdit, osobní a přímou zkušenost, která přesahuje hranice obyčejného popisu.

Proto si místo dlouhého řečnění o tom, jak rychle se zdánlivá neotřesitelnost našeho zkušenostního světa stává podezřelou,

B

podíváme-
menty. Obě
První p
rázku 2. Z
vzdálenost
černý bod

Obr. 2 Pokus se slepou skvrnou.

podíváme-li se na ni zblízka, předvedeme dva jednoduché experimenty. Obě situace jsou součástí naší každodenní vizuální zkušenosti.

První příklad. Zadívejte se upřeně na křížek nakreslený na obrázku 2. Zakryjte si přitom levé oko a stránku nastavte od očí do vzdálenosti přibližně čtyřiceti centimetrů. Budete pozorovat, že černý bod, jehož velikost zdaleka není zanedbatelná, najednou

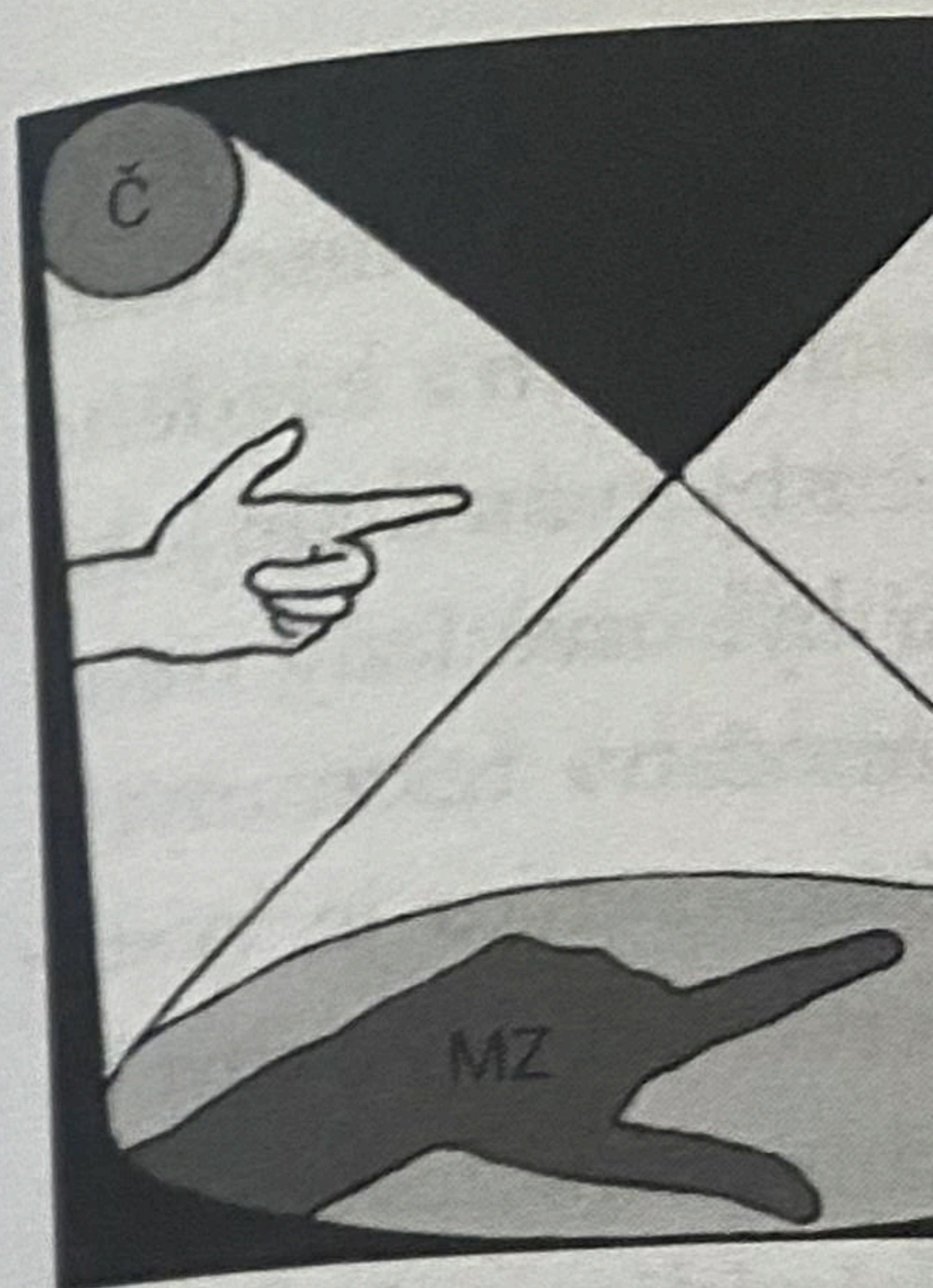
zmizí. Zkuste trochu pootočit stránku nebo druhé oko. Je také zajímavé obkreslit obrázek na jiný list papíru a postupně černý bod zvětšovat, dokud nezjistíte, jaká je maximální velikost, při níž mizí. A to není zdaleka vše. Otočte stranu s obrázkem tak, aby se bod B dostal na místo, kde se předtím nacházel bod A, a pozorování opakujte. Co se stalo s přímkou, která protíná bod?

Tutéž situaci lze ve skutečnosti pozorovat i bez kreslení na papír, a to tak, že křížek a bod jednoduše nahradíme vlastními palci. Prst vypadá, jako by byl uříznutý. Zkuste to! Mimochodem, tento experiment se stal slavným poté, co jej Edme Mariotte, učenec na dvoře jednoho z francouzských Ludvíků, předvedl králi, který tak mohl uzříti své poddané bez hlavy ještě předtím, než vydal příkaz katovi, aby je stál.

Běžně přijímaným vysvětlením tohoto jevu je, že obrázek bodu (nebo prstu či Ludvíkova poddaného) v této určité poloze dopadá na oblast sítnice, z níž vychází *optický nerv*⁵. Proto tato část sítnice není citlivá na světlo a je také příhodně nazývána slepou skvrnou. Co se ovšem při takovém vysvětlení zdůrazňuje jen velmi zřídka, je otázka, proč, když chodíme po světě, nevidíme pořád prázdné místo odpovídající velikosti? Naše vizuální zkušenost je totiž zkušeností kontinuálního prostoru. S výjimkou okamžiků, kdy provádíme podobné důmyslné manipulace, jako je ta právě předvedená, nebudeme tuto diskontinuitu vnímat, i když ve skutečnosti je tu přítomna neustále. Fascinující na experimentování se slepou skvrnou je, že vlastně *nevidíme, že nevidíme*.

Příklad druhý. Vezměme dva zdroje světla, červený a bílý, a umístíme je jako na obrázku 3 (můžeme to provést například tak, že z tvrdého papíru vytvoříme tubus o průměru žárovky a namísto filtru použijeme červený celofán). Do proudu světla vložíme nějaký předmět, třeba vlastní ruku, a pozorujme stíny, které se promítají na zeď. Jeden ze stínů ruky je modrozelený! Čtenář může

⁵ Pokaždé když čtenář narazí na symbol ruky, může si příslušnou definici termínu vyhledat v Hesláři na konci knihy (str. 236).

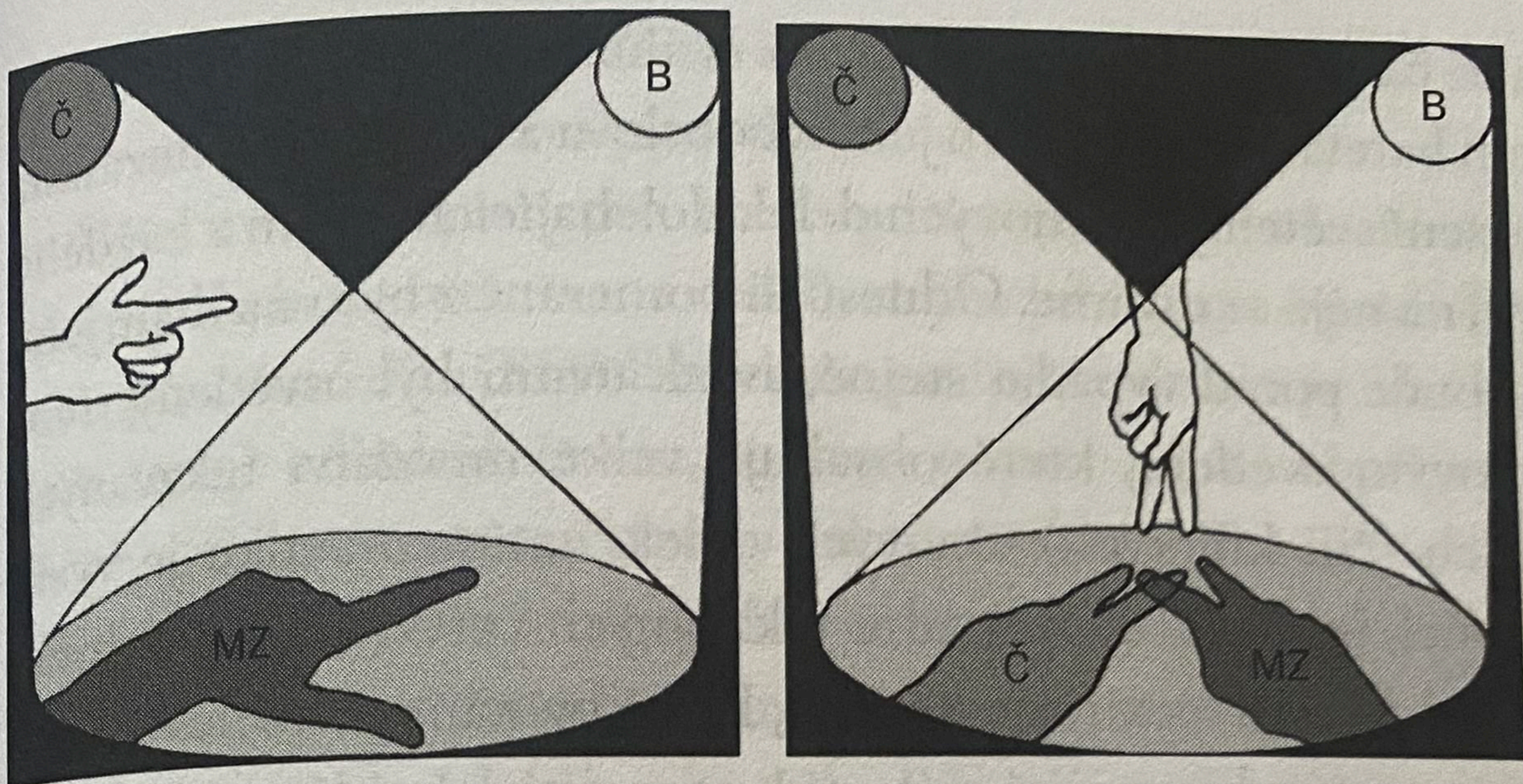

Obr. 3 Barevné stíny.

experimentovat dál
svitné papíry nebo

Dochází zde k j
skvrny. Odkud se be
vat, je bílá, červená
zvyklí domnívat se
se od nich odráží. V
zraku doléhá zelen
však při tomto exp
světla, zjistíme, že
tečnosti neexistuje
nýbrž pouze rozlo
zkušenost je nicm

Tento nádhern
psán v roce 1672
prstu ve světle je
v tvář tomuto a r
ptají: „Budiž, ale
kterou nám dává
a definitivní. Ve s
kryvá žádnou izo

Obr. 3 Barevné stíny.

experimentovat dál a použít před zdroji světla různě barevné průsvitné papíry nebo může měnit intenzitu světla.

Dochází zde k jevu stejně překvapujícímu jako v případě slepé skvrny. Odkud se bere modrozelená barva, když jediné, co lze očekávat, je bílá, červená a směs bílé a červené, tedy odstíny růžové? Jsme zvyklí domnívat se, že barva je vlastností předmětů a světla, které se od nich odráží. Vidím-li zelenou, musí to být proto, že k mému zraku doléhá zelené světlo, tedy světlo určité λ vlnové délky. Když však při tomto experimentu použijeme přístroj na měření složení světla, zjistíme, že ve stínu, který vidíme jako modrozelený, ve skutečnosti neexistuje převaha zelených nebo modrých vlnových délek, nýbrž pouze rozložení vlastní bílému světlu. Naše modrozelená zkušenost je nicméně pro každého z nás nepopiratelná.

Tento nádherný jev takzvaných barevných stínů byl poprvé popsán v roce 1672 Ottou von Guerickem, který si všiml, že stín jeho prstu ve světle jeho svícnu a vycházejícího slunce zmodrá. Tváří v tvář tomuto a mnoha dalším podobným jevům se lidé obvykle ptají: „Budiž, ale jakou barvu to má *doopravdy*?“ Jako by odpověď, kterou nám dává přístroj na měření vlnové délky, měla být jediná a definitivní. Ve skutečnosti nám tento jednoduchý pokus nepoodkrývá žádnou izolovanou situaci, kterou by bylo možné označit – jak

se také často děje – za marginální či iluzorní. Naše zkušenost se světem barevných předmětů je totiž doslova a do písmene nezávislá na složení světelných vlnových délek doléhajících k nám z každého výjevu, na nějž se díváme. Odnese-li pomeranč z bytu na dvůr, jeho barva bude pořád vypadat stejně, avšak uvnitř byl osvětlený třeba zářivkovým světlem, které obsahuje velké množství takzvaných modrých (čili krátkých) vlnových délek, zatímco venku je vystaven slunci, jež vyzařuje převahu takzvaných červených (dlouhých) vlnových délek. Neexistuje způsob, který by nám umožňoval určit spojitost mezi ohromující stálostí barev, v nichž vidíme předměty vnějšího světa, a světlem, které z nich vychází. Není jednoduché vysvětlit, jak barvy vidíme, a nemůžeme se tím na tomto místě zabývat do všech podrobností. Zásadní však je, abychom se přestali domnívat, že barva předmětů, jež vidíme, je určována vlastnostmi světla, které k nám od předmětů dopadá. Musíme se naopak soustředit na to, abychom pochopili, že zkušenost určité barvy odpovídá specifické konfiguraci stavů aktivity v nervovém systému, kterou určuje struktura tohoto systému. Je totiž možné demonstrovat, i když na tomto místě od toho upustíme, že vzhledem k tomu, že tyto stavy neuronové aktivity (jako například modrozelené vidění) mohou být spuštěny celou řadou různých světelných konfigurací, které působí jako *perturbace*⁶ (například těmi, které umožňují vidět barevné stíny), lze naše názvosloví barev uvést do vzájemného vztahu se stavy neuronové aktivity, avšak nikoli s vlnovými délkami. To, jaké konkrétní stavy neuronové aktivity různé *perturbace*

6 Německý překladatel, systemický terapeut a rovněž autor doslovu Kurt Ludewig zde podotýká: Autory používaný španělský výraz *perturbación* (angl. *perturbation*, něm. *Perturbation*) označuje (na rozdíl od slova *disturbación*, které má spíše negativní předdech) změny stavu ve struktuře nějakého systému, které jsou spouštěny (španělsky *gatillar*, angl. *trigger*, něm. *auslösen*, tedy nikoli způsobeny) změnami v jejich prostředí. Překlad tohoto pojmu slovem „narušení“ nebo „rušivý vliv“ je problematický, protože tyto výrazy bývají spojovány s kauzalitou a navíc jsou negativní. Proto jsou v souladu s F. Varelou v dalším textu užívány podstatné jméno „*perturbace*“ a sloveso „*perturovat*“ – pozn. red.

spouští, je u každého jevu, a nikoli vlastnostmi jevu, a nikoli vlastnostmi jevu, a nikoli vlastnostmi jevu,

Výše uvedené platí i pro ostatní modalitu (pohyb, textura, tvrdost, teplota, chuť, vůně, sluch, hmat, perцепční modalitu. Možná nám trefně odhalují, že naše zkušenost něčeho (třeba prostoru) je určována vlastní strukturou. Na toto téma s předcházejícím poznamenáním tyto experimenty zkusíme provést. Naše nabytou zkušeností, která byla chyběla jeho přesvědčení.

Tyto zkušenosti a myšlenky obsahují esenciální obsah, do jaké míry je naše zkušenost určována strukturou. Nevidíme „pravdu“ ve svém zorném poli. Nevidíme „pravdu“ ve svém chromatickém poli. (jak se vynasnažíme na to, abychom v jakém světě nacházíme, takovým jakým tento svět poznamenává, to, že nemůžeme oddělit zkušenost a společenského – od zkušenosti věci tak zřejmé a tak bledé)

Velká ostuda

V zoologické zahradě, zvláště věnovaný primátům, žijí si spokojené šimpanzi. Starého i Nového slyšíme, statná klec vzadu, očividně píme, můžeme si pře-

spouští, je u každého jedince určováno jeho individuální strukturou, a nikoli vlastnostmi perturbačního faktoru.

Výše uvedené platí pro všechny rozměry naší vizuální zkušenosti (pohyb, textura, tvar a další), stejně jako pro kteroukoli jinou percepční modalitu. Mohli bychom zmínit podobné příklady, které nám trefně odhalují, že vše, co jsme považovali za obyčejný vjem něčeho (třeba prostoru či barvy), nese nesmazatelnou známku naší vlastní struktury. Na tomto místě se budeme muset spokojit pouze s předcházejícím pozorováním a spolehnout se na to, že čtenář tyto experimenty zkusil, a že tedy můžeme počítat s jeho čerstvě nabytou zkušeností, která – jak předpokládáme – dostatečně zpochybnila jeho přesvědčení, o němž se domníval, že je neotřesitelné.

Tyto zkušenosti a mnohé další jim podobné totiž ve svém jádru obsahují esenciální chuť toho, co chceme sdělit. Ukazují nám, do jaké míry je naše zkušenost neoddělitelně připoutána k naší struktuře. Nevidíme „prostor“ okolního světa, nýbrž žijeme jen ve svém zorném poli. Nevidíme „barvy“ okolního světa, žijeme pouze ve svém chromatickém prostoru. Není nejmenšího sporu o tom (jak se vynasnažíme na stránkách této knihy poodkrýt), že se v nějakém světě nacházíme. Avšak podíváme-li se zblízka na způsob, jakým tento svět poznáváme, vždy a nevyhnutelně narazíme na to, že nemůžeme oddělovat historii svého konání – biologického a společenského – od toho, jak se nám tento svět jeví. Někdy jsou věci tak zřejmé a tak blízko, že je nadmíru obtížné je postřehnout.

Velká ostuda

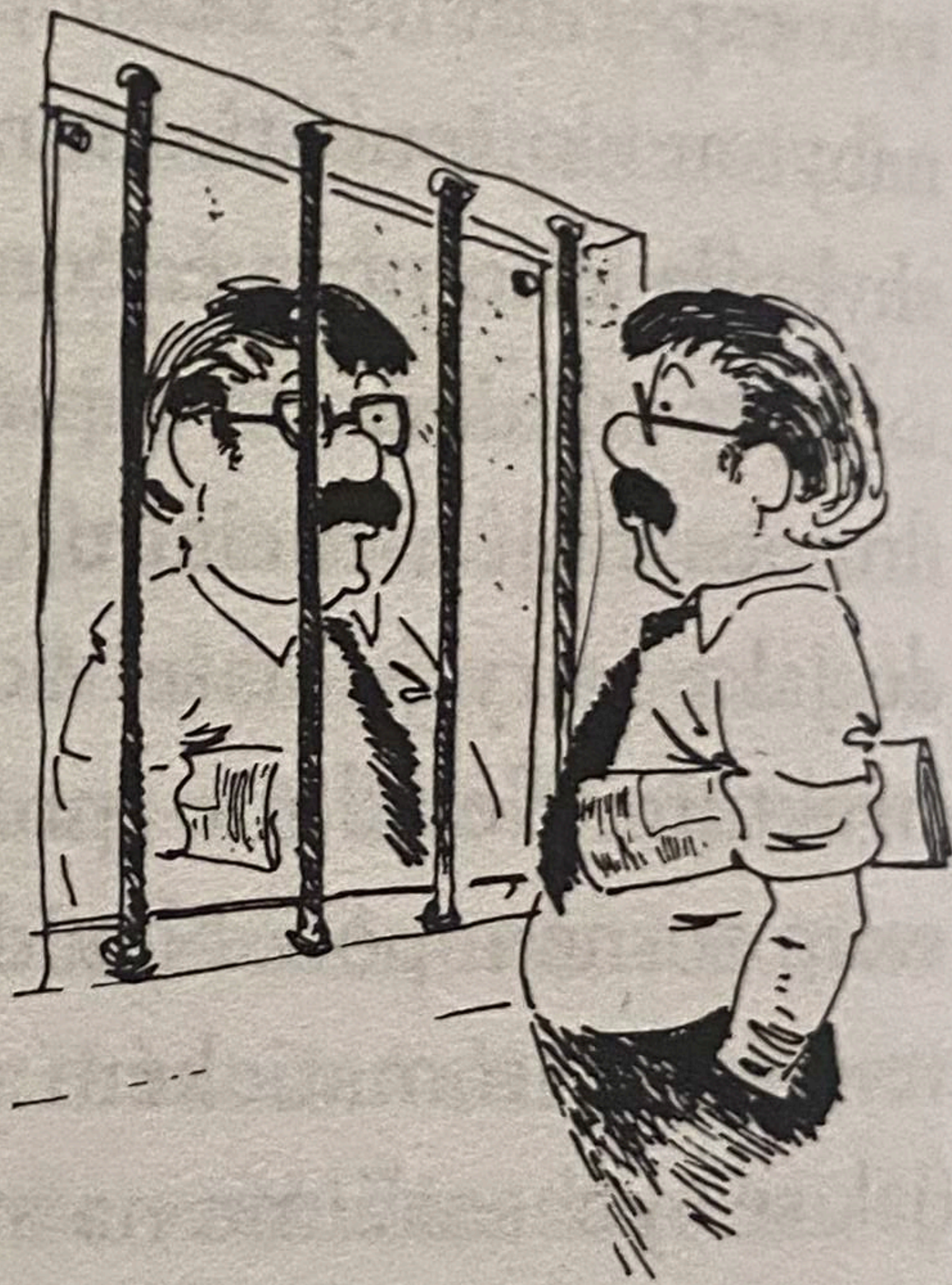
V zoologické zahradě v newyorském Bronxu se nachází pavilon zvláště věnovaný primátům. Člověk v něm má možnost prohlížet si spokojené šimpanze, gorily, gibbony a spoustu dalších opic Starého i Nového světa. Velkou pozornost však budí i samotná klec vzadu, oddělená tlustými mřížemi. Když k ní přistoupíme, můžeme si přečíst nápis „Nejnebezpečnější primát planety“.

A zahledíme-li se mezi mříže, s překvapením spatříme vlastní tvář. Popisek dovysvětlí, že člověk sprovodil ze světa víc druhů než kterýkoli jiný známý živočich. Z pozorovatelů se stáváme pozorovanými (námi samými). Co ale vidíme?

Chvilé reflexe před zrcadlem bývá vždy velmi zvláštním okamžikem. Je to chvíle, při níž si můžeme o sobě samých uvědomit věci, které jinak spatřit nelze. Je to, jako bychom odhalili slepou skvrnu na své vlastní struktuře, vyplnili prázdné místo, které zanechává, a rázem se zbavili slepoty. Reflexe je proces, jímž poznáváme, jak poznáváme. Je to akt, při němž se obracíme sami k sobě, jediná příležitost, kterou máme k tomu, abychom odhalili vlastní slepotu a uvědomili se, jak je jistota poznání druhých stejně jako nás samých tak těžko překonatelná a tak chatrná.

Tomuto zvláštnímu stavu, při němž poznáváme, jak se poznává, se naše západní kultura tradičně vyhýbá. Je totiž soustředěna na akci, a nikoli na reflexi, a proto náš osobní život obvykle bývá sám k sobě slepý. Jako by tu někde bylo jakési tabu, které říká: „Poznávat poznání se zapovídá.“ Nevědomost, jakými cestami se utváří náš zkušenostní svět, jenž je světem ležícím nám nejbliž, je vpravdě pohoršující. Ostudností jsou na světě spousty, avšak tato ignorance je jednou z nejhorších.

Možná že jedním z důvodů, proč se nechceme dotknout základů svého poznání, je náš poněkud závratný pocit, že se při tomto tématu pohybujeme v kruhu, neboť *de facto* používáme analytický nástroj k tomu, abychom analyzovali analytický nástroj. Je to jako kdybychom chtěli, aby oko vidělo samo sebe. Na obrázku 4 je grafika nizozemského umělce M. C. Eschera, kde je tato závrť zachycena velmi jasně v podobě rukou, které kreslí jedna druhou tak, že není zřejmé, jak celý tento proces vzniká. Která z nich je ta „opravdová“ ruka?

Obr. 4 Kreslí se ruce,

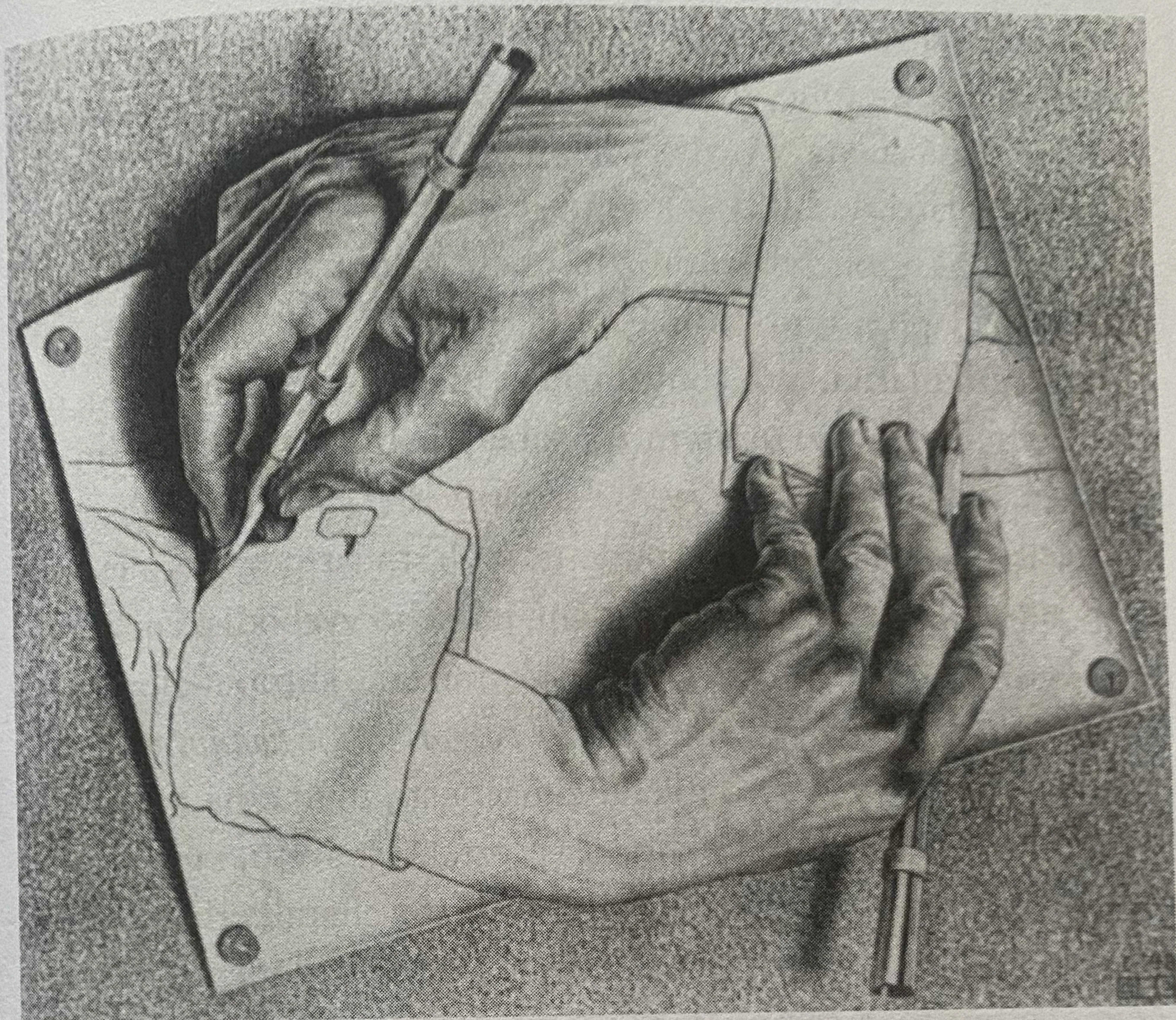
S naším záměrem je... které se účastní naš... coby živých bytostí, z... zkoumat způsob, jak... a budeme jej posuzo... žádnou alternativu, ... zkušenosti světa se... jeho dětmi i jeho at... sit (a čtenář si to mu... si uvědomili, co vše... bytí, našeho konání... svou každodenní te... chybnosti, jako

patříme vlastní tvář.
více druhů než kte-
stáváme pozorova-

lmi zvláštním oka-
ě samých uvědomit
om odhalili slepou
é místo, které zane-
es, jímž poznáváme,

obě slepý. Jako by tu
poznání se zapovídá.“
ušenostní svět, jenž
oršující. Ostudností
ednou z nejhorších.
ne dotknout základů
e se při tomto tématu
e analytický nástroj
oj. Je to jako kdyby-
zku 4 je grafika nizo-
vrať zachycena velmi
u tak, že není zřejmé,
„opravdová“ ruka?

Obr. 4 Kreslící se ruce, M. C. Escher.

S naším záměrem je to podobné. Přestože, jak jsme viděli, procesy, které se účastní našich činností, našeho vývoje a našeho chování coby živých bytostí, zároveň vytvářejí naše poznání, klademe si za cíl zkoumat způsob, jakým poznáváme, tak, že na něj budeme nahlížet a budeme jej posuzovat právě pomocí oněch procesů. Nemáme však žádnou alternativu, neboť to, co děláme, je neodlučitelné od naší zkušenosti světa se všemi jeho pravidelnostmi – jeho náměstími, jeho dětmi i jeho atomovými válkami. O co se však můžeme pokusit (a čtenář si to musí vzít jako své osobní předsevzetí), je, abychom si uvědomili, co všechno implikuje tento ustavičný souběh našeho bytí, našeho konání a našeho poznání, a současně dokázali odložit svou každodenní tendenci vtiskovat vlastní zkušenosti punc nezpochybnitelnosti, jako by se jednalo o odraz absolutního světa.

V základu všeho, co si zde budeme říkat, se proto bude nacházet neustálé vědomí toho, že jev poznání nelze brát, jako by *tam venku* byla jen daná „fakta“ či „věci“, které člověk vnímá, zachycuje a jen tak si je ukládá do hlavy. Zkušenost kterékoli „věci“ tam venku je lidskou strukturou zvláštním způsobem validována a teprve jím je umožněna v popisu přítomná „věc“.

Tato cirkularita, tato souvztažnost mezi akcí a zkušeností, tato neoddělitelnost mezi určitým způsobem bytí a tím, jak se nám svět vyjevuje, nám dokládá, že *svět se ztvárňuje⁷ v každém aktu poznání*. Na následujících stránkách bude tato vlastnost poznání nevyhnutelně jak problémem našeho bádání, tak jeho východiskem a vůdčí osou celého výkladu. Všechno to však můžeme shrnout aforismem: *Každé konání je poznáváním a každé poznávání je konáním*.

Když zde hovoříme o akci a zkušenosti, máme na mysli něco víc než pouze to, co se odehrává ve vztahu k světu, který nás obklopuje, tedy v rovině čistě „fyzické“. Tato charakteristika lidské činnosti platí pro všechny rozměry našeho každodenního života. Zejména pro to, k čemu dochází mezi námi a čtenářem právě zde a právě v tomto okamžiku. A co se tedy mezi námi odehrává? Nacházíme se v oblasti jazyka, pracujeme s jazykem a pohybujeme se v něm skrze osobitou formu rozmlouvání v imaginárním dialogu. Každá reflexe včetně reflexe, jež se týká samé podstaty lidského poznání, se nutně odehrává v jazyce a skrze jazyk, který představuje náš příznačný způsob, jak být lidmi a konat jako lidé. Proto je jazyk také současně naším východiskem, naším poznávacím nástrojem i naším problémem. Je velmi důležité neztrácet ze zřetele, že cirkularita mezi akcí a zkušeností platí také pro vše, co zde a teď spolu se čtenářem děláme. Uvědomovat si to bude mít klíčové důsledky, což ostatně čtenář zanedlouho sám uvidí. Nesmíme na to nikdy zapomenout. A proto si vše shrneme do druhého aforismu, na nějž bychom měli při četbě knihy stále pamatovat: *Vše řečené je řečené někým*.

⁷ Ve španělském originále *traer a la mano*, doslova „přinášet na dlani ruky“, angl. *bring forth*, něm. *hervorbringen*, které do češtiny převádíme jako „ztvárňovat“ – pozn. překl. a red.

Každá reflexe svět zt
konkrétního jednotliv

Oba zmíněné afor
budou neustále připo

Obvykle se na toto
na svízel, omyl či něc
Proto se například tv
„ve skutečnosti“ žádná
opak: Tato charakteri
koli obtěžujícím zbytk
palčivé jádro poznání
tivního bytí, i kdyby k
likož tyto kořeny, jak
toto ztvárňování svět
a v celém našem bytí.
života člověka, kde je
rencí. Neexistuje však
co je lidské, a biolog
z jediného kusu a ve

Explanace

Náš cíl je tedy jasný.
žet na univerzální p
ztvárňování světa, zá

Klíčové aforismy knihy

„Každé konání je poznáváním a každé poznávání je konáním.“

„Vše řečené je řečené někým.“

Každá reflexe svět ztvárňuje. A jako taková je lidským konáním konkrétního jednotlivce na konkrétním místě.

Oba zmíněné aforismy by měly být jako dva majáky, jež nám budou neustále připomínat, odkud jsme vyšli a kam směřujeme.

Obvykle se na toto ztvárňování světa skrze poznání nahlíží jako na svízel, omyl či něco dosud nevysvětleného, jež je třeba vymýtit. Proto se například tvrdívá, že barevný stín je „optickou iluzí“ a že „ve skutečnosti“ žádná barva neexistuje. My však prohlašujeme pravý opak: Tato charakteristika poznání je klíčem k jeho pochopení, a nikoli obtěžujícím zbytkem či překážkou. Ztvárňování světa tvoří samo palčivé jádro poznání. Je spjata s nejhlubšími kořeny našeho kognitivního bytí, i kdyby byla naše zkušenost jakkoli neotřesitelná. A jelikož tyto kořeny, jak uvidíme, sahají až k samé biologické podstatě, toto ztvárňování světa se projevuje ve *všech* aktech našeho konání a v celém našem bytí. A samozřejmě i ve všech konáních sociálního života člověka, kde je to očividné třeba v případě hodnot nebo preferencí. Neexistuje však diskontinuita mezi tím, co je společenské, tím, co je lidské, a biologickými kořeny obojího. Jev poznání je celistvě z jediného kusu a ve všech svých sférách spočívá na témže základu.

Explanace

Náš cíl je tedy jasný. Chceme zkoumat fenomén poznání a nahlí-
žet na univerzální povahu „konání“ v procesu poznávání, na toto
ztvářňování světa, zároveň jako na náš problém i naše východisko